



Meiramkul Issayeva

<https://orcid.org/0000-0003-3207-2706>

Researcher, Istanbul Ticaret University, Türkiye, missayeva@ticaret.edu.tr

Nazgul Isabaeva

<https://orcid.org/0000-0002-9143-0895>

Associate Professor, Erzincan Binali Yıldırım University, Department of History, & C. Balagasın Kyrgyz National State University, Department of History, Türkiye-Kyrgyzstan, nazgul.isabayeva@erzincan.edu.tr

Atf Künyesi | Citation Info

Issayeva, M. & Isabaeva, N. (2024).Sovyet Öncesi Dönemlerde Kazak ve Kırgız Halklarının Hukuk Sistemleri. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 11 (6), 4688-4698.

Sovyet Öncesi Dönemlerde Kazak ve Kırgız Halklarının Hukuk Sistemleri*

Öz

Orta Asya Türk Devletleri halkının hukuki işlemleri eskiden adet yani geleneksel hukuk kurallarını ve sonraki dönemlerde şeriat kurallarını içeren ve yazılı olmayan normlar şeklinde oluşmuştur. Kazak ve Kırgız halklarının hukuk kurallarının ortak özelliklerinden biri de Biy mahkemesinin uygulanmasıdır. Sovyetler öncesi dönemde Kazak tarihinde Kasım Han'ın (1511 – 1523) “Doğru Yolu” (Kaska Jolu), Esim Han'ın (1598 – 1628) “Eski Yolu” (Eski Jolu) Tauke Han'ın (1680 – 1717) “Yedi Yargısı” (Jeti Jargısı) vardı. Kırgız halkında ise, Ormon Han (1791-1854) yönetimi döneminde “Ormon Okuu” (Ormon Öğretileri) olarak bilinen bir yasalardı. Örf ve adetler göçebe toplumunda bir dizi davranış kurallarıdır ve toplumun gelişimine bağlı olarak değişikliklere uğramıştır. Kazak ve Kırgız'larda biy'ler örf ve âdet hukukunun normlarını kontrol etmiştir. Zamanla İslam dininin göçebe toplum üzerindeki etkisinden dolayı toplumdaki anlaşmazlıklar hafız-hakimler tarafından karara bağlanmaya başlamıştır. Göçebe bir hayat tarzını sürdüren Kazak ve Kırgız halklarında hapisane ve zindan kavramları yoktu. Geleneksel Kazak ve Kırgız toplumlarında, güçlü kabile-akrabalık ilişkilerine dayanan ekonomik sistemleri nedeniyle, toplumda suçlular için hafif ceza biçimleri

*Bu makale API4871282 - “Kazakistan'da etno-politik demografi ve iki kutuplu toplumun dönüşümü” projesi kapsamında hazırlanmıştır.



kullanılmıştı. Ağır ceza yerine zarar görenin maddi tazminat alması daha uygun görülmüştü. Geleneksel hukuk kurallarının özelliklerinden biri insancıl bir yönde olduğu söylenebilir. Makalede Kazak ve Kırgız halklarının geleneksel hukuk kurallarının benzer özellikleri karşılaştırmalı olarak ele alınacaktır.

Anahtar sözcükler: Kazak, Kırgız, Hukuk, Örf, Gelenekler

Legal Systems of Kazakh and Kyrgyz Peoples in Pre-Soviet Periods

Abstract

The legal acts of the peoples of the Turkic states of Central Asia were formed in the form of unwritten norms, which included customary, i.e. traditional legal rules in the past and sharia rules in the later periods. One of the common features of the legal rules of the Kazakh and Kyrgyz peoples is the application of the Biy court. In the Kazakh history of the pre-Soviet period, there were 'Right Way' (Kaska Joli) of Kassim Khan (1511 - 1523), 'Old Way' (Eski Joli) of Esim Khan (1598 - 1628), 'Seven Judgements' (Jeti Jargısı) of Tauke Khan (1680 - 1717). In the Kyrgyz people, during the rule of Ormon Khan (1791-1854), they had a law known as 'Ormon Okuu' (Ormon Teachings). Customs and traditions are a set of rules of behaviour in nomadic society and have undergone changes depending on the development of society. In Kazakhs and Kyrgyz, bi's controlled the norms of customary law. Over time, due to the influence of Islam on the nomadic society, disputes in the society began to be decided by hafiz-judges. Kazakh and Kyrgyz peoples, who led a nomadic lifestyle, did not have the concepts of prison and dungeon. In traditional Kazakh and Kyrgyz societies, due to their economic system based on strong tribal-kinship relations, light forms of punishment were used for criminals in the society. Instead of heavy punishment, it was considered more appropriate for the injured to receive financial compensation. It can be said that one of the features of traditional legal rules is a humanitarian direction. In the article, similar features of traditional legal rules of Kazakh and Kyrgyz peoples will be discussed comparatively.

Keywords: Kazakh, Kyrgyz, Law, Customs, Traditions

Giriş

Sovyetler Birliği, farklı uluslardan oluşan cumhuriyetlerin birliği olarak 20. yüzyılın başlarında siyasi arenada varlığını sürdürmeye başlamıştır. Uluslararası hukukun bir öznesi olarak SSCB'nin kendine ait Anayasası yanı sıra, bu birliği oluşturan cumhuriyetlerin de kendi Anayasaları oluşturulmuştur. Böylece yeni bir devlet şeklinde yaşayan ulusların bu döneme kadar devam eden hukuki normları ortadan kaldırılmıştır, ayrıca halklar arasında etkisini de yitirmiştir. Makalemizin konusu, SSCB'nin altında yaşayan Kazak ve Kırgız halklarının Sovyetler öncesi dönemdeki hukuk kuralları ile ilgilidir. Kazak ve Kırgız halklarının örf ve hukuk normları, diğer halkların, özellikle de Orta Asya bölgesi halklarının örf ve âdet hukuku normlarıyla örtüşmektedir. Ayrıca, farklı halklar arasındaki örf ve âdet hukuku normları arasındaki benzerlik ve özdeşlik, genel kalıpların tarihsel gelişimdeki işleyişine bir kez daha tanıklık etmektedir. Kazak ve Kırgız adetleri diğer halkların adetleri gibi uzun süre geleneksel

toplumsal ilişkileri düzenleyen yasalardır. Hukuki gelenekler tarihsel olarak Sovyet öncesi dönemdeki toplumlarda hukukun ifade edilmesinin en yaygın normlarıydı.

1. Geleneksel Kırgız Toplumunun Hukuk Normları

Bilimsel olarak bugüne kadar Sovyet öncesi dönemde Kırgız toplumunun hukuk sisteminin gelişmediğine dair görüşler yoğunudur. Bu yanlış görüş Sovyet öncesi Kırgızların hukuk normlarının yazılı halde olmamasından kaynaklanmıştır. Nesilden nesile sözlü olarak aktarılan gelenek ve göreneklerden oluşan göçebe toplumunun normları, doğu medeniyetinin benzersiz normatif sistemini ve hukuk kültürünü oluşturmuştur. Yüzyıllar boyunca korunup göçebe yaşam tarzının ve kültürünün güvenliğini sağlayan bu normlar günümüz Kırgız halkının hukuk kültürünün temelini oluşturmaktadır (Aydarbekova, 2012). Geleneksel Kırgız toplumunda hukuk normları adet normlarıyla ve şeriatla düzenleniyordu. Asırlık tarih boyunca, iki hukuk sistemi birbirini önemli ölçüde etkilemiş ve hukuki işlemler için etkili bir temel oluşturmuştur (Esmuradova, 2017). Kırgız örf ve âdet hukukunun kaynaklarında “adet” terimi en temel kavramlardan biridir. Adet, doğu halklarında yerleşik alışkanlıklardan dolayı toplumda gözlemlenen gelenek veya davranış kurallarını belirtmek için kullanılır. Hukuk literatürlerinin çoğunda “adet” kelimesi örf ve âdet hukuku anlamında kullanılmaktadır. Adet, genel olarak bir halkın geleneği olarak anlaşılmakta ise de hukuki anlamda, hukuki geleneklerin bir bütünü olarak daha geniş kapsamlıdır. Antik toplumlarda gelenekler ve ahlak normları, din ve bireylerin bilinç ve davranışlarıyla birleşmişti. Gelenekler, Kırgız toplumunun gerçek ilişkilerinden ayrılamaz bir parçaları olarak yüzyıllar boyunca toplumda önemli bir role sahiptir. Zamanla toplumdaki gelenekler, kuralların bir kısmı yazılı hale gelir. Çoğu zaman bu devlet yaptırımına gelen kuralların sistemleştirilmesinin bir sonucuydu. Bir gelenek, devlet yaptırımını sonucunda yasal hale gelebilirdi (Sooronkulova, 2024). Kırgız halkının geleneksel hukuk kurallarının gelişmesindeki önemli isimlerden biri Ormon Han’dır (1791-1854). Ormon Han, halk arasında “Ormon okuu” (“Ormon Öğretileri”) olarak bilinen bir dizi yasama kararnamesi içeren bir yasa çıkardı. Ormon Han, devleti güçlendirmek için önlemler aldı, askeri bir yapı oluşturdu ve aynı zamanda yargı işlevlerini yerine getirmek üzere danışmanlar atadı. “Ormon Öğretisi”, halk yaşamında yüzyıllar boyunca gelişen gelenek ve kurallara normatif bir karakter kazandırdı (Ormon-khan, 2024). Kırgız göçebe toplumunda sosyal ilişkileri düzenleyen temel normlar, uyulması alışkanlık haline gelen gelenekler tüzük olarak adlandırılmıştı. Tüzük, toplumun genel kültürü ve geleneği olarak günlük yaşamın normları olarak kabul edilir. Kırgız göçebe toplumunun hukuk kültürünün temel özelliği iki mahkemenin varlığıydı. Kırgız halkı, biy’ler mahkemelerinin kararlarının adil olması sayesinde devlet yapısı

geliştirdi. Ayrıca, biy'ler halkın örf ve adetlerinin koruyucusuydu. Kırgız göçebe toplumunun normatif sistemi şunları içeriyordu: (Aydarbekova, 2012).

- Kısa ve öz formüllerle ifade edilen temel geleneksel yasal düzenlemeler,
- Biy'lere mahkeme kararları verirken rehberlik eden bir dizi norm ve hükümlerden oluşan Ereje'ler,
- Aile ve boy içindeki ilişkiler kültürünü sağlayan ahlaki normlar,
- İktidarın tabi kılınmasını sağlayan örgütsel normlar,
- Kırgız halkının atasözleri ve deyişleri.

Göçebe Kırgızların hukuk piramidinde Kurultayın (Halk Meclisi) kararları en yüksek hukuki güce sahipti. Halk Meclisinde tüm toplum için önemli kararlar alınır (Aydarbekova & Abduraliyev, 2019). Kırgız halkının göçebe yaşam tarzı doğayla bağlantı ile karakterize edilir. Kültürün üç sembolünü (normlar, fikirler, değerler) kullanarak Kırgızların geleneksel hukuk kültürü oluşmuştur. Değerler, hukuk kültürünün temelini oluşturan ahlaki ve hukuki ilkelerin temelidir. Kırgız toplumunun geleneksel kültüründe en önemli değerler: çalışkanlık, kararlılık, düşüncelilik, büyüklere saygı, şefkat, merhamet, adalet ve ayrıca kişinin halkına hizmet etme, vatanını savunma, ailesine, kabilesine, şerefine, vicdanına sahip çıkma arzusunun ifade eden fikirlerdir. Göçebe uygarlığın hukuki değerleri: şeref ve haysiyet, kun (tazmin), toprak, yetimlik ve biyelerin adalet taleplerini, hukuki işlemlerin prosedürünü düzenleyen, hukuk ilkeleri anlamına gelen kesin, yerinde, kısa atasözleri ve deyişlerle ifade edilen ihtilafları düzenleyen kurallardır (Aydarbekova & Abduraliyev, 2019). Kırgız toplumunun iç gelişimi ve dış etkiler, biy mahkemesi ve "Ereje"deki uygulamalara yansımıştır (Sooronkulova, 2024). Biy'lerin faaliyetleri hâkimlikle sınırlı değildi bunlar aynı zamanda, aşiret lideri, hatip, siyasetçi, diplomat, filozof, şair ve askeri zorunluluk durumunda savaşçı da olabilirdi. Biy'ler, ahlak ve gelenekleri, yazılı olmayan yasal temelleri, hukuk normlarını mükemmel bir şekilde incelemiş olan ayrı bir sosyal grup temsilcileriydi. Biy'ler, halkın arasından bilgelikleri ve hitabet yetenekleriyle seçilirdi ve faaliyetinde sınıfsal çıkarlardan uzak olarak adaletin simgesiydi.

Kırgız toplumunda hâkim/biy faaliyetlerinde tarafsız olması gerektiği, yargı kararlarının adil oluşu, ahlaki yönelimi, mahkemenin açıklığı, erişilebilirliği ve tanıtımı, yargıcın hitabet ustalığı, kararın amacı sivil barışın tesisi ve taraflar arasında bir uzlaşma anlaşmasının sağlanması bir hâkimde yani biy'de aranan niteliklerdir. Biy, anlaşmazlıkları örf ve âdet bazında çözmekle kalmamış, aynı zamanda gerekli durumlarda eski örf ve âdet hukuku normlarıyla çelişebilecek yeni hükümler (Ereje) oluşturmuştur. Biy'lerin en önemli özelliği de devlet kurumu değil de kamuya ait olmasıdır. Göçebe toplumlarda kamuoyu tercihi devlet baskısından daha güçlüydü. Böylece, Kırgızların göçebe toplumunda gelişmiş bir adalet algısı

olan hukuk sistemi vardı (Aydarbekova & Abdryaliyev, 2019). Kırgız göçebe toplumunda aristokrat ve sıradan insanların, zengin ve fakir ama kişisel olarak özgür olanların yanı sıra, kişisel olarak özgür olmayan köleler: erkek (kul) ve kadınlar (kün) vardı. Yasal olarak köleler toplumdaki en güçsüz sosyal grubu temsil ediyordu. Köle şahitlik yapamaz, sahibi zalimce davranırsa bile şikayet edemezdi. Kölelerin suçlarının sorumluluğu sahipleri tarafından üstlenilirdi. Buna karşılık kölelerle ilgili davalar biy mahkemesinin konusu olarak değerlendirilmeyordu ve cezalandırma faaliyeti suçlunun sahibi tarafından belirlenirdi. (Sooronkulova, 2024). Kırgız örf ve adêt hukuku normları, medeni hukuk, eşler arasındaki ilişkiler, ebeveynler, çocuklar arasındaki ilişkiler, evlat edinme ve miras konularını da içermişti. Zamanla toplumdaki sosyal ilişkilerin gelişmesi nedeniyle örf ve adet hukuk normları değişikliklere uğramıştır (Sooronkulova, 2024). Kırgız halkında cezanın ayıp, kun, ölüm cezası gibi birkaç türü vardır. Mahkeme faaliyetini biy'ler üstlenirdi ve suça göre ceza kararını biy'ler alırdı. Suçta 13 yaşın altındaki çocuklar yargılamaya tabi değildi, evde cezai yaptırımlarla cezalandırılmak üzere ebeveynlerine, akrabalarına veya velilerine teslim edilirdi (Esmuradova, 2017). Ölüm cezası, boy biy'lerinin, boy yöneticilerinin ve boy soylularının kararına göre uygulanırdı. Bir biy mahkemesi tarafından ölüm cezası verilmişse, bunun infazı için Han'ın onayı gerekiyordu (Esmuradova, 2017). Ölüm cezası zarar gören tarafın rızası ile kun ödeyerek hafifletilebilirdi. Geleneksel Kırgız toplumunda ölüm cezasının türleri farklıydı: asmak, boğmak, dağa bırakmak, taşlamak, eğitimsiz bir vahşi atın kuyruğuna bağlamak vb. Kırgızlar arasında idam cezasının nadir kullanıldığı kaynaklarda belirtilmektedir (Useinova, Useinova, Bazarbaeva & Zhainak, 2019). Kırgız halklarında kun'un büyüklüğü boy ve sınıf bağlılığına bağlı olarak hesaplanıyordu. Kuzey Kırgızların kun'u 25 baş hayvan ile birkaç yüz hatta binlerce baş hayvan arasında değişiyordu. 1907'de kabul edilen Ereje'de kun'a belirlenen miktar şunlardı: erkek öldürülse kun olarak- bir deve, 300 baş sığır ve 300 ruble paraydı. Öldürülen bir kadın için- 1 deve, 150 baş hayvan ödenirdi. Ancak, suçlu veya onların yakınları, mahkeme kararıyla verilen ayıp ve kun'ları karşılayamadığı zaman, suçlu davacıya köle olmuş veya onun yerine oğullarından, kızlarından veya başka akrabalarından birini vermiştir (Esmuradova, 2017). Ayıp, Kırgızlar arasında yaygın bir ceza türü olup, davacı-mağdur veya yakınları lehine her türlü suç için mahkeme kararıyla uygulanmaktaydı. Ayıp'ların farklı türleri vardı: baş dokuz (bir deve ve dokuz baş hayvan veya bir at ve dokuz baş hayvan), dokuz (bir inek ve diğer baş hayvan). Mağdur ve suçlunun sosyo-hukuki durumuna göre ayıp ölçüsü değişebilirdi. Örneğin, daha ağır suçlar için ayıp miktarı üç dokuz ve daha fazla miktara

artırılabilirdi. Küçük ayıplar için de: at-ton (at ve kürk manto veya elbise, bir at veya ton (kürk manto, elbise) ödenirdi (Esmuradova, 2017).

2. Geleneksel Kazak Toplumunun Hukuk Normları

Sovyetler öncesi dönemdeki hukuk kuralları Kazak hanlarının isimleri ile bağlantılıydı: Kasım Han'ın "Kaska Yolu", Esim Han'ın "Eski Yolu" ve Tauke Han'ın "Yedi Yargı"sı olarak bilinmektedir (Haydar & Issayeva, 2019). Bu dönemde Kazak Han'ının danışman kurulu olarak bilinen Kurultay'da (Meclis) hukuk kuralları kabul edilmiştir. Meclis, düzenli olarak yılda bir kez sonbaharda toplanmaktaydı. Bu toplantıda devletin iç ve dış ilişkileriyle ilgili meseleler oylanarak çözüldü (Mykhan, 1994). Kazak Hanlığının hukuk sistemi, adalet manasına gelen Jargı/Yargı terimiyle bilinmektedir (Kudaibergenov, 2003). "Jargı", Kazak toplumunu oluşturan "Üç Cüz" boylarının (Büyük, Orta ve Küçük Cüz) kabul ettiği ve tüm alanlardaki sorunları çözecek konuları içeren hukuk sistemine sahipti. "Jargı", Kazak halkının değerlerine dayanarak oluşturulmuş hukuk kurallarıdır (Kesici, 2003). Kazak halkının ilk hukuk sistemini oluşturan Kasım Han'ın hukuk kuralları önemli beş başlıktan oluşturulmuştur: Mülk Hukuku (Arazi, hayvancılık ve mülk üzerindeki uyuşmazlıkların çözümüne ilişkin hükümler), Ceza Hukuku (Çeşitli türlerdeki suçlar ve bunlara karşı cezaları içeren hukuk dalı), Askeri Hukuk (Askerlik çağrısı şartları, savaş zamanlarında askerliği sürdürme yükümlülüğü, askeri birliklerin oluşum kurallarını içeren yasalar), Elçilik Görgü Kuralları (Uluslararası hukukunun ve elçilik ahlakının kurallarını içeren yasalar) ve Kamu Hukuku (Ru'lar (Boy'lar) arası karşılıklı yardım sağlama ve yükümlülüklerinin yanı sıra, farklı toplumsal etkinlikleri düzenleme kurallarını, saray görgü kurallarını belirleyen normlar). Bu yasada, Hanlığın idari-bölgesel bölümünü oluşturmaya yönelik normların yanı sıra, halkı temsil eden Biy'lerin toplumdaki görev ve rolü de belirlenmiştir. Geleneksel Kazak hukukundaki ikinci hukuk kuralları Esim Han'ın (1598-1628) "Eski Yolu" (Eski Jolı) olarak bilinmektedir. Bu iki yasanın en önemli özelliklerinden biri: Kasım Han hukukunda adet ve gelenekler yoğunken, Esim Han'ın geliştirdiği yasalarda şeriat kurallarının da bulunmasıdır. Üçüncüsü, Kazak toplumunun geleneksel hukuki normları "Jeti Jargı" adıyla Tauke Han döneminde kabul edilmiştir (Pravovaya sistema Kazakhskogo khanstva - pervogo suverennogo gosudarstva kazakhov, 2024). "Jeti Jargı" ile bilimsel araştırmalar Kazak bilim insanlarının yanı sıra, yabancı literatürlerde de yer almıştır. Bu çalışmalardan biri Kazak tarihi ile ilgili A. I. Levşin'in çalışmalarından "Jeti Jargı" hukuk kurallarını oluşturan hukuk normları: kısasa kısas (Kana-kan, cana-can) kuralı; hırsızlık, soygun, zina için cezası ölümdür, suçlunun cezası aynı ölçütte cezalandırılır, kısasa kısas kuralının alternatif yönlerinden biri, iki tarafın (suçlu ve suçun mağduru) "kun" (tazmin) ödeyerek anlaşabilir olmasıdır, cana can ilkesine göre erkek için 1000

koyun, kadın için 500 koyun, başparmağa 100 koyun, küçük parmağa 20 koyun ödenir, sultanları veya hocaları öldürmede tazmin ölçüsü 7 kat fazla ödenir, hanımı kocasını öldürdüğü zaman hanım öldürülecektir, kocası hanımı öldürdüğü zaman ise “kun” (tazmin) ödeyerek ölüm cezasından kurtulabilir, hamile kadın cezalandırılmayacaktır, intihar edenler ayrı gömüleceklerdir, dinden çıkanlar yedi şahitle kanıtlandığı zaman taşlanma cezası ile cezalandırılacaktır, Hristiyan dinini kabul edenlerin mülkü alınacak ve toplumdan kovulacaktır, köleyi sahibi öldürdüğü zaman cezalandırılmayacaktır, ebeveynlere hakaret eden çocuk kara ineğe bindirilir ve tüm köyü dolaştırarak cezalandırılır, tazı veya kartalı öldüren karşılığında köle vererek ödeme yapmış olur, anlaşmalar akrabalar önünde söylenir, suçu belirlemek için en az iki-üç şahit olması zorunludur, köleler, yetişkin yaşını doldurmamışlar ve akıl sağlığı yerinde olmayanlar şahit olamazlar, davadaki tazmin edilmiş mülkün onda biri biy'lere aittir, eğer suçlu biy kararına itaat etmezse “barımta” yoluyla (tazmini zorla ödetmek) tazminin ödeme karşılığı alınır vb. (Öamirzakov, 2002). Geleneksel Kazak toplumunda mahkeme kararlarını uygulayacak özel bir organ bulunmadığından, suçlu tarafın cezayı ödemeyi reddetmesi durumunda mağdur tarafın tazmin etme hakkı vardı ve bu eylem de barımta olarak bilinirdi (Leonidovich, 2011). Barımta, birisinin mal ve mülküne el koyma eylemi değil, aynı zamanda bir ceza biçimiydi. Suçlu, barımta'yı ödeyemediği durumda bu yük suçlunun ait olduğu boydan alınırdı. Böylece, barımta, ceza türü olarak bireysel değil kolektif bir sorumluluk sıfatı taşıyordu (Lyubichankovskiy & Dmitriev, 2017). 15-18. yüzyıllar arasında Kazak toplumunun geleneksel hukukundaki ceza türleri: ayıp veya para cezası, kun, suçluyu mağdur tarafa teslim etmek, toplumdan dışlama ve ölüm cezasıydı. Ayıp (para cezası), ölçüleri Biy mahkemelerinde karar alınmış ve farklı dönemlerde bölgeye göre ölçüleri değişmiştir. Kazak geleneksel hukuk normlarına göre çoğu zaman dokuz hayvan sayısı ile ölçülen ayıp-dokuz cezası kullanılmıştır. Ayıp Dokuz cezası suçun niteliğine göre belirlenmiştir: Baş Dokuz (Büyük Dokuz): Deve ve diğer tür sekiz baş hayvan veya değerli eşyalardan oluşmaktadır. Orta Dokuz (Orta Dokuz): En az bir at ile ödenilecek ceza türüdür. Ayak Dokuz (Küçük Dokuz): En az bir boğa ile ödenirdi. Tokal Dokuz, sekiz tane küçükbaş hayvandan oluşmaktaydı. Ayıp cezası, at, ceket veya kürkten oluşmaktaydı. Suçlunun ayıp'ı ödeyememesi halinde suçlunun yakın akrabaları veya suçlunun ait olduğu tüm boy'un (ru) ayıp'ı karşılama gerekmekteydi. Kun, ağır bedensel zarar verildiğinde uygulanan bir ceza türüdür. Kun'un karşılığı olarak: bin koyun, iki yüz at veya yüz deve verilirdi. Kun'un miktarı mağdur tarafın sosyal statüsüne göre değişirdi. Sultan, Biy, Batur cinayeti için, bir buçuk veya çift kun ödenirdi, etkili bir sultanın öldürülmesi durumunda kun'un ölçüsü yedi kat artardı. Bir kadın öldürülse yarım kun ödenirdi. Suçlu veya onun yakın

akrabaları mahkemenin belirlediği cezayı ödeyemediği halde suçluyu mağdur tarafa teslim etmek cezası vardır. Toplum temsilcilerinden biri yabancı bir inancı kabul ettiğinde ve suçluları gizlediğinde toplumdan dışlama (kovma) cezası kullanılır ve suçlunun tüm mallarına el konulur. Çok nadir uygulanan cezalardan biri ölüm cezasıdır. İslam dinine karşı suç işleyip tövbe etmeyenler ve kadına tecavüz edenler bu şekilde cezalandırılmıştır (Svyashchennaya Bibliya, 2024). Kazak Hanları, yaşadıkları dönemdeki toplumun özelliklerine göre hukuk sistemini oluşturmuştur. Bu üç farklı hukuk kurallarının içeriklerinde de farklılıklar vardı. Kasım Han'ın hukuk kurallarında gelenek ve adete dayanan kurallar ağırlıktayken, Esim Han'ın kurallarının adet ve geleneklerle birlikte Şeriat kurallarını da içermiş olduğu anlaşılmaktadır. Tauke Han'ın "Jeti Jargı"sı bir önceki kuralları geliştirerek daha kapsamlı bir hukuk sistemini oluşturmuştur.

Kazak hanlığı döneminde, Biy'lerin hâkim faaliyeti beş önemli ilkeye dayanıyordu: birincisi, herhangi bir davayı karara bağlayan ilke, norm, halk arasında adli emsal olarak dağıtılmış ve benzer dava ve anlaşmazlıklar ortaya çıktığında uygulanan kurallara bağlanmıştır. İkinci olarak, davalar açıklık ilkesi temelinde gerçekleştirilmiştir. Üçüncüsü, davanın her iki tarafı biy'i kendileri seçebilmişlerdir. Dördüncüsü, davacıların verilen karardan memnun kalmaması durumunda "biy kararına itiraz" ilkesi geçerliydi. Sonuncu ilke ise, biy mahkemesinde yemin etme prosedürü kabul edilir ve savunucular davanın duruşmasına katılırdı. Kazak toplumunda onurun değerliliği, hukuk sisteminde söz ve hukukun üstün gücünün olduğu, biy mahkemesinin açıklığı gibi ilkeler mahkeme kararlarının adaletli olmasını sağlayan özelliklerdir. Kazak halkının geleneksel adetlerinde değişmez kurallar: gençlerin büyüklere, çocukların babalarına, boy/soy (ru) üyelerinin aksakallarına (büyüklerine) tabi olduğu gibi toplumun temel ilkeleriydi. Boy (ru) büyükleri, boy onurunu korumuşlar, uğruna savaşmışlar ve boy (ru) içinde doğru eğitim tedbirlerinin nasıl alınacağını biliyorlardı (Smarulova, 2016). Biy, karar verirken yalnızca örf ve âdet hukuku normlarına göre hareket etmekle kalmayıp, aynı zamanda sanığın kişiliğini, mülkiyet durumunu ve suçun koşullarını da dikkate alırdı. Böylece biy, örf ve âdet hukukunun öngördüğü cezayı hafifletebilir veya daha ağır bir ceza verebilirdi. Biy'in cezasının davalı tarafından gönüllü olarak infaz edilmemesi durumunda davacı, davalıya karşı "barımta"ya başvurabilirdi. Barımta, yani, çalınan büyükbaş hayvan sayısının yaklaşık olarak talep edilen tutara karşılık gelmesi şarttı (Varenikova, 2016). Bazı dava şartlarında biy'ler tarafları barıştırmak için davalı tarafların çocuklarını evlendirmeye çalışıyordu. Her iki tarafın mutabakatı ile anlaşmazlığın sonu olarak kabul edilen böyle bir karardan sonra davayı değerlendirme hakları yoktu. Çünkü Kazakların karşılıklı bir anlaşmanın

tek taraflı ihlali, verilen bir sözün, yeminin ihlali, vicdan ve şeref eksikliğinin göstergesiydi (Ibragimov, 2021).

Sonuç

Geçmiş dönemlerde her toplumda uygulanan kurallar o toplumun yaşam tarzına ve inancına bağlı olarak belirlenmiştir. Kazak ve Kırgız halklarının geleneksel hukuk kurallarının yaptırımlarının suçluyla beraber suçlunun ait olduğu ailesinin, sülalesinin ve boy'unun da sorumlu tutulması toplumsal aidiyetin önemli olduğunu göstermektedir. Kazak ve Kırgız halklarının geleneksel hukuk normlarında ortak benzerlikler olduğu görülmektedir. Bu normlar (biy, meclis, adet, ayıp, kun, ayıp dokuz, biy'ler mahkemesi vb.) yukarıda bahsettiğimiz gibi, bazı terimleri içeriyor ve bu terimler her iki toplumda da aynı anlama gelmekteydi. İki halkın hukuk sisteminde ortak olan kavramlardan biri Adet'tir. Adet, şeriata yansımayan yerel hukuki ve gündelik normlar, kurumlar ve davranış kurallarından oluşan bir hukuk sistemi olarak anlaşılmaktadır. Adet terimi, "örf ve âdet hukuku, örf ve âdet mahkemesi, hukuk dışı örf" anlamlarında da kullanılmaktadır. Adet, Asya'da "sözlü hukuk" görevi görmüş, özel ve kamusal yaşamın birçok yönünü düzenlemiştir. Adet, aynı zamanda geleneksel hukuk ve halk (uzlaştırıcı, arabulucu) adaletinin bir dizi yerel normu olarak bilinmektedir (Loginov, 2018). Kazak ve Kırgız halkının geleneksel hukuk sistemindeki ortak hukuk terimlerden biri biy'ler mahkemesi'dir. Biy'lerin faaliyeti sadece boy yöneticisi olmaktan kalmayıp aynı zamanda hâkim rolünü de üstlenirlerdi. Hukuk kurallarının belirlendiği bir üst kurum olarak bilinen Meclis, Kazak ve Kırgız halklarının devlet yapısı özelliklerindedir.

Kazak ve Kırgız halkının cezalandırma yöntemlerinde kullanılan hukuki terimler de aynıdır (örneğin: kun, ayıp vb.) Ancak, kun veya ayıp ödeme karşılığındaki ölçütlerde farklılık bulunmaktadır. İki halkın geleneksel normlarındaki benzerliklerden biri de Levirat kavramıdır. Her iki halkta dul bir kadının, ölen kocasının erkek akrabalarına miras olarak kaldığı Levirat evliliği uygulanmıştır (Borubashov & Tillekova, 2020). Cezalandırmanın en ağır çeşidi olan ölüm cezası Kazak ve Kırgız toplumunda nadir kullanılan bir ceza türüdür. Her iki toplumda ölüm cezası çoğu zaman kun'la ödenirdi. Bu kurallar, Kazak ve Kırgız halklarının geleneksel hukuk kurallarının insan hayatına önem veren bir yönü olarak belirtilebilir. Makalemizde, batı kültürlerinden farklı olarak, göçebe halklarının çoğunda, devlet/han iktidarı yanı sıra, siyasi sistemin önemli bir unsuru olarak boy büyüklerinin de güç sahibi olduklarını ve devletin bu yapısının hukuk kurallarının daha kolay ve adaletli uygulanmasını sağlayan bir unsur olduğu değerlendirilebilir.

Kaynaklar

- Aydarbekova, B. G. (2012). Traditsionnaya kul'tura v Kyrgyzstane: istoriya i sovremennoye obshchestvo, *rossiyskoye izdaniye Norma*, 4 (184) 86-91.
- Aydarbekova, G. B. & Abduraliyev B. D. (2019). Evolyutsiya politiko-pravovykh traditsiy v sfere vospitaniya gosudarstva v oblasti zdorov'ya (materialy po teme «Manas»), *Vestnik nauki i praktiki*, 5 (2), 257-262. <https://cyberleninka.ru/article/n/evolyutsiya-politiko-pravovykh->
- Borubashov, B. I. & Tillekova, A. T. (2020). Ispol'zovaniye Uslug Proizvodstva Uslugi Proizvodstva. *Problemy s tekushchey situatsiyey i dogovorennost'yu*, 12-1 (157), 23-25.
- Esmuradova, N. D. (2017). Pravo kyrgyzov na normy obychayev i poryadka. *Innovatsionnyy vypusk*, (3-2), 158-162.
- Haydar, E. & Issayeva, M. (26-28 Eylül 2019). Kazak Hanlığı Döneminde Geleneksel Hukuk Kurallarının Kazak Toplumunda Oynadığı Rol. (ss. 56-64). *Uluslararası Türkoloji Araştırmaları Sempozyumu, Van, Tam Metinler*.
- Ibragimov, Dzh. YA. (2021). Podgotovka Uchrezhdeniya I Sistemy Denezhnykh Sredstv Na Sluchay Personala. *Russko-Aziatskiy yuridicheskiy zhurnal*, (3), 43-47.
- Kesici, A. K. (2003). *Dün, bugün ve hedefteki Kazakistan*. IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Kudaibergenov, L.S. (2003). *Kazakistan Cumhuriyeti Devlet ve Hukuk Tarihi*. Astana.
- Leonidovich, P. A. (2011). *Voprosyaniye i regulirovaniye konflikta (80-ye gody XVIII v. - 60-ye gody XIX v.)*. Avtoreferentnoye raspredeleniye kandidata istoricheskikh nauk po obshchestvoznaniyu.
- Loginov, V. (2018). Sovremennyy musul'manskiy mir: *elektron. Zhurnal*, 3. 1-13.
- Lyubichankovskiy S. & Dmitriev, V.V. (2017). The Southern Periphery of the Russian Empire and a Problem of Colonialism (on materials of National Policy of Russia in Relation to the Crimean Tatars at the end of XVIII – the beginning of the 20th century). *Bylye Gody*. 45 (3), 1010–1024.
- Mykhan, N. (1994). *Istoriya Zakyatskogo khanstva*. Almaty.
- Öamirzakov, Ö. (2002). Chto skazali deti Oseyge? *Khudozhestvennaya pechat'*, Almaty, 14-16.
- Ormon-khan , 2024, <https://vuzlit.com/410987/ormon>
- Pravovaya sistema Kazakhskogo khanstva - pervogo suverenno go sudarstva kazakhov, 2024, <http://emirsaba.org/kazahskoe-hanstvo-kak-suverennoe-gosudarstvo->
- Smarulova, A. S. (2016). Obshcheye pravo Kazakhstana: printsipy i rol' v regulirovanii nezavisimosti v obshchestve. *Problemy sovremennogo stroitel'stva i stroitel'stva*, (3 (45), 137-141.
- Sooronkulova K.S. (2024). Adaty - samyy rasprostranenny kyrgyzskiy narod, 97-100, <https://arch.kyrlibnet.kg/uploads/>

Svyashchennaya Bibliya, 2024, <http://uchebnik.kz/istoriya-gosudarstva-i-prava-rk/71->

Useinova, G. R., Useinova K. R., Bazarbaeva, A. T. & Zhainak, A.E., The death penalty in the punishment system of traditional Kazakh law, *Заң сериясы*, 4 (92). 2019, 4-10.

Varenikova, S. P. (2016). Obshcheye zakonodatel'stvo Kazakhstana i podderzhka ministerstva. *Lex russkiy*, 8 (117), 168-177.